

آشنایی با تاریخ زبان‌شناسی و زبان‌های ایرانی

نگاهی گذرا به دو کتاب جدید از کورش صفوی

حمیده حجتی

* آشنایی با تاریخ زبان‌شناسی
* کورش صفوی
* انتشارات نشر پژواک کیوان
* چاپ اول، ۱۳۸۶

* آشنایی با تاریخ زبان‌های ایرانی
* کورش صفوی
* انتشارات نشر پژواک کیوان
* چاپ اول، ۱۳۸۶

و نیز همین مطالب در مقطع کارشناسی ارشد همپوشی پیدا نکند؛ همچنین مطالب آن با مبانی زبان‌شناسی و اصطلاحات متداول و امروزی مورد استفاده در مطالعه زبان‌شناختی همسو باشد. ساخت صوری این کتاب چنان شکل گرفته تا از حوصله دانشجوی مقطع کارشناسی خارج نشود و نیز دانشجوی بی‌علاقه را به این درس علاقه‌مند سازد.

تأکید مؤلف در این کتاب بر تاریخ زبان فارسی و ویژگی‌های زبان فارسی باستان، فارسی میانه و فارسی دری و نیز مروری بر تاریخ سیاسی - اجتماعی ایران برای درک بهتر تاریخ زبان‌های ایرانی است. این کتاب در پنج فصل به قرار زیر تدوین یافته است:

آشنایی با تاریخ زبان‌های ایرانی

در چند دهه اخیر، چندین کتاب درباره تاریخ زبان‌های ایرانی، با هدف آموزش در مقاطع تحصیلات تکمیلی، نه دوره کارشناسی، به فارسی به نگارش درآمده است. از آن جمله کتاب‌های تاریخ زبان فارسی دکتر خانلری و دکتر ابوالقاسمی را می‌توان نام برد. حال آنکه هدف از تدوین کتاب حاضر درسنامه‌ای مقدماتی برای دانشجویان دوره کارشناسی کم‌آشنا در زمینه مطالعات زبان‌شناختی است.

نویسنده در تدوین این کتاب سعی کرده است تا مطالب آن با مطالب دروسی مانند «ساخت زبان فارسی» و «گویش‌های ایرانی»

– فصل اول: خانواده زبان‌های هند و اروپایی

در این فصل، بر اساس روش تطبیقی مورد استفاده در زبان‌شناسی تاریخی – تطبیقی، خویشاوندی زبان‌های ایرانی را با مهم‌ترین زبان‌های خانواده زبان‌های هند و اروپایی، در قالب نظریه شجره‌ای، به دست داده است. نیز از گونه‌های طبقه‌بندی نسبی و رده‌ای زبان‌ها و نیز زمان‌بندی زبان‌ها در سه دوره تاریخی باستان، میانه و جدید سخن رانده است.

– فصل دوم: اقوام غیرآریایی دوره باستان

در این فصل، به اجمال به تاریخ اجتماعی و سیاسی اقوام غیرآریایی می‌پردازد که در غرب کوه‌های زاگرس تا کناره شرقی دریای مدیترانه سکونت داشتند و از فرهنگ و تمدنی غنی برخوردار بودند، مانند سومریان، عیلامیان، اکدی‌ان و آرامیان.

– فصل سوم: زبان‌های ایرانی دوره باستان

این دوره از حدود سال ۱۰۰۰ پ.م، یعنی تقریباً از ورود ایرانیان به فلات ایران، تا سال ۳۳۱ پ.م، یعنی زمان براقادن امپراتوری هخامنشی را دربرمی‌گیرد. در این دوره که بیش از ۶ قرن را به خود اختصاص می‌دهد، نگاهی به تاریخ سیاسی – اجتماعی دوره باستان حکومت مادها و هخامنشیان شده است. سپس به زبان سکایی باستان، زبان مادی، زبان اوستایی، و بیشتر از همه به زبان فارسی باستان پرداخته است. نظام نوشتاری فارسی باستان، چگونگی رمزگشایی خط میخی، ساختمان دستوری زبان فارسی باستان (نظام آوایی و صرف و نحو آن) از دیگر مطالب این فصلند.

– فصل چهارم: زبان‌های ایرانی دوره میانه

این دوره از حدفاصل میان سال ۳۳۱ پ.م. آغاز می‌شود و تا رسمیت یافتن زبان فارسی دری در دوره حکومت صفاریان در ۸۶۷ م. ادامه می‌یابد. در این فصل، نخست نگاهی اجمالی به تاریخ سیاسی – اجتماعی ایران در دوره زبان‌های ایرانی میانه، یعنی در دوره حکومت سلوکیان، اشکانیان، ساسانیان و آغاز دوره اسلامی شده و سپس به سیر تحول زبان‌های ایرانی میانه شرقی (زبان بلخی میانه، زبان سکایی میانه، زبان سغدی میانه، زبان خوارزمی میانه) و غربی (زبان پارتی میانه، زبان فارسی میانه)، به‌ویژه زبان فارسی میانه پرداخته است. کتاب‌هایی که به این زبان به جا مانده، خط‌ها و نظام‌های نوشتاری زبان‌های ایرانی میانه، نارسایی‌های خط فارسی میانه، نظام نوشتاری فارسی میانه، چگونگی رمزگشایی خط فارسی میانه و

ساختمان دستوری زبان فارسی میانه بخش‌های پایانی این فصل را به خود اختصاص داده‌اند.

– فصل پنجم: زبان‌های ایرانی دوره جدید

از زمان رسمیت یافتن فارسی دری در دوره حکومت صفاریان در ۸۶۷ م. تا به امروز، دوره جدید زبان‌های ایرانی خوانده شده است. این فصل با بررسی اجمالی تحول فارسی میانه به فارسی دری، تاریخ سیاسی – اجتماعی ایران در این دوره آغاز می‌شود و با بررسی زبان‌های ایرانی دوره جدید (زبان‌های ایرانی جدید شرقی، زبان‌های ایرانی جدید غربی، زبان فارسی)، ساختمان دستوری زبان فارسی دری (نظام آوایی و صرف و نحو آن زبان) و نظام نوشتاری زبان فارسی دری پایان می‌پذیرد.

آشنایی با تاریخ زبان‌شناسی

کتاب آشنایی با تاریخ زبان‌شناسی، نوشته آقای دکتر کورش صفوی، برای آشنایی علاقه‌مندان با تاریخچه سیر تکوین دانش مطالعه زبان به نگارش درآمده است.

کتاب‌هایی که در چند دهه اخیر به این موضوع اختصاص یافته‌اند، از جمله کتاب **سیری در زبان‌شناسی** واترمن، **سیر زبان‌شناسی** مشکوة‌الدینی و **تاریخ مختصر زبان‌شناسی** روبینز، هیچ‌یک پاسخگوی نیازهای مخاطب تازه‌آشنا به مباحث زبان‌شناسی نیست؛ زیرا در آنها به نکات پیچیده‌ای از آرای زبان‌شناسان قرون مختلف اشاره شده که برای این‌گونه مخاطبان قابل درک نیست. حتی، برخی مطالب آنها برای دانشجویان دوره تحصیلات تکمیلی زبان‌شناسی نیز دشوار است.

از این‌رو، آقای دکتر صفوی این کتاب را برای دانشجویان ایرانی نوآشنا با مباحث زبان‌شناسی تدوین کرده و از این منظر به تاریخ زبان‌شناسی نگریسته‌اند. رویکرد ایشان به تاریخ زبان‌شناسی از منظر تاریخ‌نگاری معرفت‌شناختی بوده، ابتدا به اوضاع اجتماعی زمان و مکان مورد بحث پرداخته و سپس به نکاتی از آرای اندیشمندان دوره‌های مختلف اشاره کرده‌اند که در سیر تکوین مطالعه دانش زبان دخیل بوده‌اند. البته مطالب این کتاب زبان‌شناسی نوین را در بر نمی‌گیرد. الگوی اصلی ایشان در تدوین کتاب مقاله Low به نام «language and students: The History of linguistics» و کتاب روبینز بوده است. اینک به بررسی فصول این کتاب می‌پردازیم:

نخست به فضای تاریخی حاکم بر مطالعهٔ زبان یونانی پرداخته و سپس به سراغ نظرات متفکرانی چون افلاطون، ارسطو، رواقیون، اسکندرانیان و آپولونیوس دیسکولوس رفته که با توجه به زبان یونانی، بخشی از تاریخ زبان‌شناسی را به خود اختصاص داده‌اند.

- فصل سوم به زبان لاتین اختصاص دارد. محدودهٔ تاریخی مطالعات این فصل از حدود قرن ۲ پ.م تا قرن ۱۵ م. است. بخش نخست این فصل فضای تاریخی حاکم بر مطالعهٔ زبان لاتین است. قواعد نامه‌های دستوری و دستورهای عملی و نظری و بررسی نقش آنها در تاریخ زبان‌شناسی از دیگر بخش‌های این فصلند.

- فصل چهارم به بررسی زبان سنسکریت، از جانب متفکرانی در قرن ۵ پ.م. می‌پردازد. در این فصل، پس از بررسی فضای حاکم بر مطالعهٔ زبان سنسکریت، با شرح و بررسی دستورنویسی پانی‌نی، برجسته‌ترین دستورنویس در طول تاریخ زبان‌شناسی و دستورنویسان پس از وی، به پژوهش‌هایی می‌پردازد که از طریق مطالعهٔ زبان سنسکریت در تاریخ زبان‌شناسی دخیل بوده‌اند.

- فصل پنجم مختص به زبان عربی است. بررسی فضای حاکم بر مطالعهٔ زبان عربی بخش نخست این فصل را تشکیل می‌دهد. از دیگر بخش‌های این فصل، مطالعه در پژوهش‌های خلیل بن احمد و سیبویه و بررسی دو معنی عام و خاص اصطلاح فقه‌اللغه است که از منظر زبان عربی در تاریخ زبان‌شناسی نقش داشته‌اند.

- فصل ششم زبان‌های بومی اروپا نام دارد. مطالعات این فصل از نیمهٔ دوم قرون وسطا در اروپا تا اواخر قرن هجدهم میلادی را در بر می‌گیرد. این فصل با بررسی فضای حاکم بر مطالعهٔ زبان‌های بومی اروپا وارد بحث می‌شود. سپس با بحث نخستین دستورها که با هدف تطبیق قواعد زبان‌های بومی اروپا با قواعد زبان لاتین به تدوین درآمده‌اند ادامه می‌یابد. دستورهایی با نگرش خُرد (در قرون وسطا) و نگرش کلان (در عصر نوزایی) از بخش‌های پایانی این فصل است.

- فصل هفتم همگرایی داده‌ها در عصر جدید است. زمان مورد بررسی در این فصل از عصر نوزایی و حدود قرن ۱۶ م. تا نخستین سال‌های ورود به قرن ۲۰ م. است. در این فصل بررسی می‌شود که چگونه محققان اروپایی با دستیابی به دو روش کاملاً متمایز از روش مطالعهٔ زبان در اروپا یعنی شیوهٔ مطالعهٔ زبان عربی و روش مطالعهٔ زبان سنسکریت، به پیدایش زبان‌شناسی تاریخی - تطبیقی دست پیدا می‌کنند.

- فصل نخست این کتاب، با عنوان پیش‌زمینه، ابتدا به بررسی روش‌های متداول تاریخ‌نگاری در زبان‌شناسی می‌پردازد، مانند تاریخ‌نگاری مکتب‌مدار، تاریخ‌نگاری پیشگامان مدار، تاریخ‌نگاری موضوع‌مدار، تاریخ‌نگاری شخصیت‌مدار، تاریخ‌نگاری موقعیت‌مدار و تاریخ‌نگاری عمومی، سپس پس از اشاره به شیوهٔ طبقه‌بندی گزارش‌های پژوهشگران اروپایی، شیوهٔ طبقه‌بندی این کتاب را عنوان می‌کند، یعنی معرفی آرای متفکران در طول تاریخ بر حسب موضوع مورد پژوهش آنان. آخرین بخش این فصل نیز بررسی اجمالی تاریخ زبان‌شناسی است.

- فصل دوم به مطالعهٔ زبان یونانی پرداخته که نقش عمده‌ای در پیدایش تاریخ زبان‌شناسی داشته است. محدودهٔ تاریخی این مطالعات از حدود قرن ۵ پ.م آغاز می‌شود و تا قرن دوم میلادی ادامه می‌یابد.